

Collegereeks ‘Gezond wantrouwen: motor van de democratie?’

donderdag 11 augustus 2016

foto Roger Dohmen/Hollandse Hoogte

De kloof tussen samenleving en politiek is veelbesproken. Veel burgers staan wantrouwend tegenover bestuurders en politici, maar ook ten opzichte van de democratie. In deze collegereeks in het najaar van 2016 bekeken we wantrouwen van verschillende kanten.

Democratie draait om de controle van de macht; het is dan ook niet vreemd dat wantrouwen daarin een belangrijke rol speelt. We benaderden het onderwerp daarom deze keer van een andere kant: is wantrouwen misschien een onmiskenbare motor van de democratie? Ook bekeken we hoe wantrouwen zich manifesteert in de politiek zelf. Populistische bewegingen hebben een plaats in het politieke stelsel. Zij denken veel stemmen te krijgen door in te spelen op het gebrek aan vertrouwen bij kiezers.

Wantrouwen in de politiek

Deze collegereeks ging over wantrouwen, en daarmee ook over vertrouwen, in de politiek. Uiteraard stonden we stil bij de problematische aspecten van wantrouwen in de politiek. Is het wantrouwen dat we om ons heen zien ook een afkeer van de democratische rechtsstaat? Kan cynisme de democratische rechtsstaat aantasten? Ook kijken we naar de toekomst. Is ons bestel berekend op de ontwikkelingen in de 21e eeuw?

Van 17 oktober tot 14 november 2016 bekeken we dit thema in vier colleges onder leiding van **Tom van der Meer**, universitair hoofddocent in de politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in politiek vertrouwen, electoraal gedrag, (etnische diversiteit en) sociale cohesie, en onderzoeksmethoden.

Tom van der Meer was op dinsdag 13 september 2016 te zien tijdens [Nieuwsuur](#) en hij besprak daar de ‘democratische crisis.’

Collegereeks

De collegereeks bestond uit vier bijeenkomsten, gemodereerd door **Kars Veling**, oud-directeur van ProDemos.

College 1: Zonder scepsis geen democratie – maandag 17 oktober

Tom van der Meer, hoofddocent in de politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, leidde het eerste college en besprak de kiezer, participatie, stemgedrag en vertrouwen.

Zonder scepsis geen gezonde democratie

donderdag 27 oktober 2016

“Het idee dat we kampen met een diepgaande politieke vertrouwenscrisis is al zo oud als de democratie zelf.” **Tom van der Meer**, universitair hoofddocent politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en medeoprichter van het politieke blog StukRoodVlees, maakt direct duidelijk waarom we hier vanavond bijeen zijn. ‘Hier’ is ProDemos in Den Haag, waar Van der Meer op maandagavond 17 oktober de collegereeks Gezond Wantrouwen aftrapt. Dit najaar bekijkt ProDemos de veelbesproken (en veel-beklaagde) kloof tussen burger en politiek in vier colleges eens van een andere kant. Als democratie draait om controle van de macht, is scepsis dan eigenlijk niet heel gezond?

Georganiseerd wantrouwen

Van der Meer vindt van wel. Volgens hem moeten we de representatieve democratie zien als een systeem van georganiseerd wantrouwen. Het is het daarom goed voor de democratie wanneer burgers vertrouwen in de werking van het systeem koppelen aan scepsis over de machthebbers. In zijn college bespreekt hij wat vertrouwen in de politiek is, hoe politiek vertrouwen zich ontwikkelt en waarom de crisisdenkers het bij het verkeerde eind hebben.

Zijn college is tegelijk een pleidooi voor een herwaardering van het belang van scepsis in de democratie én voor een herwaardering van de Nederlandse burger. Want, zo zegt Van der Meer: “De Nederlandse burger doet precies wat je in een gezonde, volwassen democratie zou verwachten.”

De paradox van onzekerheid

Van der Meer begint zijn betoog met enkele uitspraken over het gebrek aan vertrouwen in de politiek, van Samuel Huntington en Francis Fukuyama tot Tom-Jan Meeus, David van Reybrouck en Sybrand Buma. Allemaal bespreken ze een ernstige vertrouwenscrisis, waarmee Van der Meer maar wil aangeven dat het debat over politiek vertrouwen al ruim veertig jaar nauwelijks veranderd is.

Dit komt volgens Van der Meer vooral doordat crisisdenkers de rol die vertrouwen speelt in een democratie structureel miskennen én niet op de hoogte zijn van de feitelijke ontwikkeling in politiek vertrouwen.

Om de rol van vertrouwen binnen de democratie te begrijpen, moeten we volgens Van der Meer kijken naar de paradox van onzekerheid. “Vertrouwen,” zegt Van der Meer, “ontstaat in tijden van onzekerheid.” Voor een goed functionerende democratie moeten burgers namelijk het *democratische proces* vertrouwen, maar tegelijkertijd moeten ze *machthebbers* juist niet teveel vertrouwen, en hen goed blijven controleren. Als ‘de politiek’ immers een fout maakt, kan dat grote gevolgen hebben en hun leven flink beïnvloeden.

Dat we regelmatig verkiezingen hebben, geeft aan dat scepsis een sturend element in onze democratische rechtsstaat is. Om vertrouwen te hebben in het democratische proces, moeten we tegelijk onzekerheid voelen ten opzichte van de spelers in dat proces. Maar hoe groter de onzekerheid, hoe moeilijker het is om vertrouwen te hebben.

Scepsis in Nederland en de rest van de wereld

Van der Meer maakt voor zijn onderzoek gebruik van studies naar het politiek vertrouwen in landen over de hele wereld en kijkt daarbij ook naar de ontwikkelingen op langere termijn. Op basis daarvan concludeert hij dat er, ondanks de verzuchtingen en doemscenario’s van verschillende toonaangevende auteurs, in Nederland geen aanwijzing is voor een structurele vertrouwenscrisis. “Het Nederlandse niveau van politiek vertrouwen ligt in de subtop, internationaal gezien.” (Bekijk voor meer details de PowerPoint van het college, -red.)

Onderzoeken naar het Nederlandse vertrouwen in de politiek laten een hoge tevredenheid met het democratisch regime zien, en een structurele stijging van de tevredenheid met het functioneren van de democratie. Met het vertrouwen in de regering en/of parlement is het anders gesteld: we zien weliswaar geen structurele daling van het vertrouwen, maar wel (conjuncturele) schommelingen in dat vertrouwen. Ook meten onderzoekers bij de Nederlandse burgers een lager vertrouwen in de actoren binnen het systeem waar we verder zo tevreden over zijn, bijvoorbeeld politici.

Ondanks de hoge tevredenheid met het systeem, hebben we in Nederland dus wel degelijk te maken met sceptische burgers, maar volgens Van der Meer is dat juist gezond. Sceptische burgers zijn actiever dan tevreden burgers. Ze laten hun oordeel afhangen van de actualiteit, van de prestaties van een regering, partij of politicus. Dat maakt hen betrokken bij de politiek en het zorgt dat ze politici verantwoordelijk houden voor hun acties.

Sceptis zorgt ook voor verversing van de politiek. Het maakt dat nieuwe thema's snel aandacht krijgen en dat er regelmatig nieuwe bewegingen in de samenleving ontstaan. In de aanloop naar verkiezingen komen nieuwe partijen op die het wantrouwen van kiezers kanaliseren. "Nieuwe partijen slagen erin sceptische burgers te mobiliseren. Daarmee versterken nieuwe partijen (als ze een zetel behalen) de democratie," aldus Van der Meer.

De kurk op de golven

Ons vertrouwen in de politiek weerspiegelt in belangrijke mate de kwaliteit van onze overheid. Van der Meer maakt onderscheid tussen structurele verklaringen (de kurk waarop ons vertrouwen drijft), conjuncturele verklaringen (het getij dat het vertrouwen tijdelijk opstuwt) en korte-termijn verklaringen (de golven waarop het vertrouwen dobbert).

In de woorden van Van der Meer: "Onpartijdigheid van de instanties is de grootste kurk waarop vertrouwen drijft." Die onpartijdigheid is met afstand de belangrijkste reden waarom het vertrouwen relatief hoog is in Nederland en Scandinavië, en laag in bijvoorbeeld Zuid- en Oost-Europa. De kurk is wel onderhevig aan eb en vloed en gaat mee met het getij. En dat getij, zegt Van der Meer, wordt vooral gevormd door economische prestaties.

De golven zijn vooral tijdelijke fluctuaties die het gevolg zijn van schandaaltjes en incidenten. Als voorbeelden noemt Van der Meer de 100-dagentour van het kabinet Balkenende IV in 2007 en de overname van ABN Amro in 2008. Daarnaast geven parlementsverkiezingen een korte boost aan het vertrouwen in de politiek, doordat burgers merken dat zij uiteindelijk de touwtjes in handen hebben.

Schandalen

Media komen al gauw uit bij schandalen als de oorzaak van vermeend politiek wantrouwen. Schandalen kunnen het vertrouwen in de politiek inderdaad schaden, maar ze moeten daarvoor wel 'endemisch' zijn. Daarmee bedoelt Van der Meer dat er meerdere politici bij betrokken moeten zijn van zowel regerings- als oppositiepartijen én dat het schandaal het hart van de representatieve democratie raakt. De bonnetjesaffaire in het Britse Lagerhuis heeft het vertrouwen van burgers in de democratie daadwerkelijk voor langere tijd aangetast.

In Nederland daarentegen hebben we zoiets eigenlijk nooit gehad. "We zijn in Nederland verwend met onze politici," aldus Van der Meer. Het ergste wat er in 'onze' bonnetjesaffaire naar boven kwam, was een gedeclareerde zonnebril van toenmalig minister van Financiën Wouter Bos, kwijtgeraakt tijdens een dienstreis. En de Teevenddeal, of Het Lek uit de Commissie Stiekem, "door een glunderende Frits Wester 'het schandaal van de eeuw'

genoemd?” Volgens Van der Meer zijn ‘onze’ schandalen te geïsoleerd om het vertrouwen in de politiek serieus te schaden. “Wie heeft het nog over Het Lek?”

Van afspiegelen naar afrekenen

Tegen het einde van zijn college vat Van der Meer de wortels van het grote Nederlandse vertrouwen in de politiek samen. Door de bijzonder lage corruptie in de politieke en bestuurlijke top, het proportionele kiessysteem dat minderheden betrokken houdt en wantrouwen kanaliseert en tot slot het ontbreken van echte schandalen is er van een ‘historisch laag’ vertrouwen in de politiek geen sprake.

Wel is de rol van wantrouwen in de democratie toegenomen. Kiezers zijn hun stem op een andere manier gaan bepalen. Waar men ten tijde van de verzuiling (en in de periode erna) vooral keek naar de komende kabinetsperiode (prospectief), is dit verschoven naar een situatie waarin kiezers hun stem mede zijn gaan bepalen op basis van de afgelopen kabinetsperiode (retrospectief).

Met de snelheid waarmee politieke vraagstukken kunnen opkomen en met de complexiteit van die vraagstukken, is het lastig om vooraf al zeker te kunnen zijn van de beleidsthema’s voor de komende jaren. Voor kiezers is het daarmee moeilijker zich te verbinden aan het toekomstperspectief van een partij. Deze verandering in kiesgedrag laat een verschuiving van ‘afspiegelen’ naar ‘afrekenen’ zien, luidde ook de conclusie van de *democratic audit* die een groep politieke wetenschappers in 2011 uitvoerde in Nederland.

Het Thomas-theorema

Tot slot benadrukt Van der Meer nogmaals dat hij niet ontkent dat er een wantrouwende kiezer is. Wel ziet hij dat het wantrouwen niet toegenomen is, zoals het uitgangspunt van het debat stevast lijkt te zijn. Er is dus geen enorme vertrouwenscrisis waar we ons zorgen over moeten maken.

Dat betekent niet dat we geen rekening moeten houden met dat debat. Als we met z’n allen geloven dat er een vertrouwenscrisis is, zijn we eerder geneigd om institutionele veranderingen door te voeren die het vertrouwen wel degelijk zullen verminderen. Van der Meer doelt dan op bijvoorbeeld meer (bindende) referenda en een ander kiesstelsel, twee hervormingen waardoor burgers zich volgens Van der Meer minder vertegenwoordigd voelen en hun betrokkenheid bij de politiek vermindert. Als het systeem haar eigen scepsis niet meer kanaliseert en institutionaliseert (door middel van meerdere partijen en regelmatige verkiezingen), verliest het al snel het vertrouwen van de burger. Dan voltrekt zich precies waar het Thomas-theorema voor waarschuwt: *If men define situations as real, they are real in their consequences.*

College 2: Populisme mobiliseert wantrouwen – maandag 24 oktober

Wat is populisme en waar komt het vandaan? Deze en vele andere vragen over dit onderwerp kwamen aan bod in dit college van **Matthijs Rooduijn**, politiek socioloog aan de Universiteit Utrecht.

“Populisme past zich altijd als een kameleon aan”

maandag 31 oktober 2016

Zijn populistten altijd extreemrechts? Waarom is Donald Trump geen typische populist? Op maandag 24 oktober sprak politiek socioloog Matthijs Rooduijn bij ProDemos over populisme: wat is het en wat zijn de gevolgen? Het was het tweede college in de vierdelige reeks ‘Gezond wantrouwen: motor van de democratie?’.

Links of rechts?

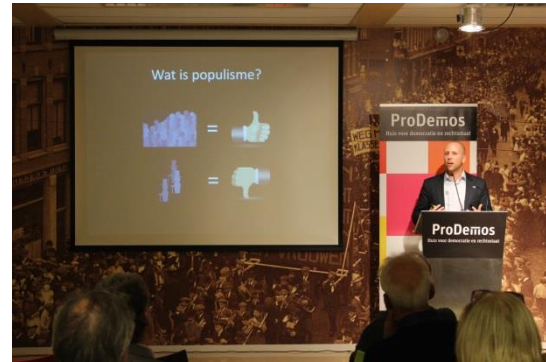
Om erachter te komen wat de essentie van populisme is vergeleek Rooduijn wereldwijd verschillende populistische partijen. “We zagen dat populistische partijen er in alle gedaantes zijn: radicaalrechts (Front National, UKIP) maar ook links, zoals Podemos in Spanje, Syriza in Griekenland of de SP ten tijde van Marijnissen in Nederland.” Ook de situaties waarin de partijen opkwamen verschilden en drukten vaak hun stempel op het partijprogramma. “Populisme is altijd een soort kameleon, het past zich aan aan de hoofdideologie.”

Essentie populisme

Wat alle populistische partijen wel gemeen hebben is de tegenstelling die ze maken tussen de heersende elite en het volk. De populist is er om het goede volk te redden van de slechte elite. Dat kan de culturele elite zijn, maar ook de economische elite (‘bankiers, zakkenvullers’), de media-elite (‘linkse journalistiek’) of de politieke elite (‘de Haagse kaasstolp’). Deze definitie verklaart waarom de partijen in de vorige alinea populistisch genoemd kunnen worden. Iemand als Donald Trump is dan bijvoorbeeld weer geen typische populist, volgens Rooduijn: “Hij is wel tegen de elite, maar niet echt pro-volk.”

Succes populisme verklaard

De opkomst en het succes van het populisme wijt Rooduijn aan een combinatie van factoren: “Door de individualisering die na de ontzuiling opkwam kwamen er nieuwe kiezers beschikbaar. De globalisering bracht nieuwe thema’s in de politieke arena, zoals immigratie en integratie. Middenpartijen richtten zich steeds meer op besturen en minder op de kiezers en de flankpartijen werden steeds gematigder, waardoor er op rechts en links meer ruimte kwam. Een laatste belangrijke factor zijn crises, die de onvrede van mensen voeden over de status quo.”

De populistische kiezer

“Die onvrede is een belangrijke reden om op een populist te stemmen”, zegt Rooduijn. Tegelijkertijd leidt het stemmen op een populist ook vaak weer tot onvrede, laat hij met een afbeelding in zijn presentatie zien. Dat is dus een kip-ei-verhaal.

Naast de ontevredenheid heeft de populistische kiezer nog een typische karaktereigenschap: de ‘agreeableness’ van mensen die op populistten stemmen is relatief laag, oftewel ze hebben weinig empathie en scoren hoog op egoïsme. Dat ze allemaal een lage sociaaleconomische status hebben (laagopgeleid, laag inkomen of werkloos) is een misverstand, al geldt dat wel vaak voor de rechtspopulistische kiezer.

Gevaar voor de democratie?

Op de vraag of populisme een gevaar is voor de democratie heeft Rooduijn een tweeledig antwoord. “Aan de ene kant gaan populisme en democratie juist goed samen, want het volk staat bij beide centraal.

Maar populisme verhoudt zich niet goed tot de liberale democratie, het systeem van ‘checks and balances’, omdat de populist het systeem wantrouwt.” In West-Europa ziet Rooduijn geen gevaren voor de democratie vanuit populistische hoek. “In Italië heeft het tijdperk-Berlusconi weinig wezenlijk veranderd. In Oost-Europa daarentegen wordt het rechtssysteem wel degelijk aangetast, zoals in Hongarije en Polen, dat vind ik zorgelijk.”

Ook positief

Iemand uit het publiek wijst Rooduijn erop dat het populisme ook positieve effecten heeft. Het mobiliseert mensen en kanaliseert de onvrede. Rooduijn knikt instemmend. “Dat is zeker zo. En soms hebben populistten ook gewoon gelijk: In Italië werden inderdaad baantjes

weggegeven aan vriendjes van de bestuurders. Het is goed dat dat soort dingen aan de kaak wordt gesteld.”

College 3: Wantrouwen vanuit de maatschappij – maandag 31 oktober

Tijdens het derde college besprak **Eefje Steenvoorden**, docent politieke sociologie aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam, de invloed van de maatschappij op het vertrouwen in de democratie.

Maatschappelijk pessimisme is meer dan alleen geklaag

dinsdag 1 november 2016

Hoe moeten we de bezorgde burger begrijpen? Maatschappelijk pessimisme stond centraal in het derde college uit de reeks Gezond wantrouwen, dat op maandag 31 oktober bij ProDemos in Den Haag werd gegeven door **Eefje Steenvoorden**, politiek socioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Steenvoorden promoveerde op een onderzoek naar bezorgdheid over de samenleving, een thema dat nog niet eerder op deze manier was bekeken. Uitgangspunt voor het onderzoek was de negatieve stemming in het publieke debat, waarin termen als de ‘boze burger’ en de ‘bezorgde burger’ standaard zijn geworden. Ze verwijst bij aanvang van het college als voorbeeld naar minister-president Mark Rutte en zelfs Paus Franciscus. De een wil dat mensen “ophouden met somberen”, de ander verzucht dat Europa vermoeid en pessimistisch is. Het is de stemming die Paul Schnabel formuleerde in 2004: “Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht.”

In haar college leidt Steenvoorden het publiek langs de volgende vragen:

1. Wat is de bezorgdheid over de samenleving?
2. Wie zijn bezorgd over de maatschappij?
3. Wat zijn de oorzaken van de maatschappelijke bezorgdheid?
4. Wat zijn de gevolgen van maatschappelijke bezorgdheid?

Maatschappelijke bezorgdheid

Om te definiëren wat maatschappelijke bezorgdheid precies is, moeten we onderscheid maken tussen verschillende soorten zorgen. Dat we ons individueel zorgen maken over een ruzie die we vanochtend hadden met onze partner, is niet hetzelfde als de zorgen die we hebben om een eventuele seriemoordenaar. Tegelijk kun je je als individu zorgen maken over iets concreets dat de hele samenleving aangaat, bijvoorbeeld de integratie van immigranten, maar kan tegelijk 'de samenleving' zich ook over iets abstracters zorgen maken, zoals de polarisatie van het debat.

Steenvoorden noemt dat het verschil tussen concrete zorgen en achterliggende zorgen. De kern van maatschappelijke bezorgdheid ligt in een gevoel van onbeheersbaarheid ('de samenleving gaat achteruit') en machteloosheid ('en we kunnen daar niets aan doen'). Binnen deze maatschappelijke bezorgdheid onderscheidt Steenvoorden twee typen: maatschappelijk onbehagen en maatschappelijk pessimisme, in het Engels wel *societal unease* en *societal pessimism* genoemd. Maatschappelijk onbehagen betreft een specifieke situatie, zoals deze nu voorkomt in de Westerse democratieën. Maatschappelijk pessimisme is daarentegen meer universeel en kan altijd en overal voorkomen.

Het huidige maatschappelijk onbehagen valt uiteen in vijf elementen:

1. Een wantrouwen jegens menselijk kunnen en afwachtende houding ten opzichte van nieuwe innovaties
2. Een verlies aan ideologie. Dat hangt samen met een verschuiving van (politieke) ideologie naar pragmatisme. Door het ontbreken van ideologische vergezichten ontbreekt het deze groep burgers ook aan vertrouwen in de toekomst.
3. Een verlies van politieke macht. Geconfronteerd met machtige multinationals en uitgebreide privatisering kan de nationale politiek minder voor de burger betekenen.
4. Een verlies van gemeenschapszin. Steenvoorden benadrukt dat dit een *verondersteld* verlies is. Of we ook echt minder met elkaar verbonden zijn, is de vraag, maar mensen met maatschappelijk onbehagen geven aan dit te ervaren.
5. Sociaaleconomische kwetsbaarheid. Burgers die maatschappelijk onbehagen voelen vrezen dat anderen, niet zichzelf, in de nabije toekomst bijvoorbeeld hun baan zullen verliezen.

Voor maatschappelijk pessimisme geldt dat er een meer algemene bezorgdheid is over het verval van de samenleving. Mensen geven aan dat het meer de verkeerde op gaat met de wereld dan de goede. Ook denken ze dat het leven voor de meeste mensen eerder slechter dan beter wordt.

Maatschappelijk pessimisten

Maatschappelijk pessimisten zijn meestal tussen de 35-55 jaar oud, lager opgeleid en wonen op het platteland (versus een grote stad). Ze hebben een lager inkomen dan de groepen die optimistischer zijn en hebben het gevoel weinig controle over hun eigen leven te hebben. Over het Nederlands lidmaatschap van de Europese Unie zijn de maatschappelijk pessimisten kritisch. Een goede indicator van maatschappelijk pessimisme, zegt Steenvoorden, is hoe mensen de invoering van de euro ten opzichte van de gulden zien.

In de categorie 'media' blijkt dat in Nederland lezers van de Telegraaf pessimistischer zijn dan lezers van de Volkskrant, Trouw of NRC. "Maar," benadrukt Steenvoorden als enkele bezoekers hierom gniffelen, "dat betekent niet dat deze krant kwalitatief slechter is." We nemen nou eenmaal graag nieuws tot ons dat ons wereldbeeld bevestigt, dus het geeft ten hoogste iets aan over de toon van de krant.

Maatschappelijk pessimisme in Europa

"Het geklaag in Nederland valt erg mee," zegt Steenvoorden, "vergeleken met de rest van Europa." Alleen in Luxemburg, Oostenrijk en Estland zijn minder maatschappelijk pessimisten. Ook maakt onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) duidelijk dat het maatschappelijk pessimisme tussen 2008 en 2016 (de jaren van de metingen) behoorlijk stabiel is gebleven. De paar momenten waarop meer pessimisme werd gemeten, zijn waarschijnlijk te wijten aan economische conjunctuur.

Een interessante uitkomst van Steenvoordens onderzoek is dat Nederlandse burgers een stuk pessimistischer zijn als de vragenlijst alleen over Nederland gaat. Betreft de vragenlijst Europa, dan oordelen we veel positiever over onze eigen situatie. Ook nemen we sneller een 'vroeger was alles beter' houding aan als we alleen onze nationale situatie moeten beoordelen.

Oorzaken van maatschappelijk pessimisme

Steenvoorden maakt onderscheid tussen politieke oorzaken en economische oorzaken van maatschappelijk pessimisme. Bij politieke oorzaken moeten we denken aan corruptie en de hoogte van de EU-bijdrage. Dat corruptie en politieke instabiliteit maatschappelijk pessimisme veroorzaken, lijkt vanzelfsprekend. Dat de hoogte van de EU-bijdrage bijdraagt aan het maatschappelijk pessimisme, is verrassender voor het publiek. "Burgers in landen met een hogere EU-bijdrage zijn pessimistischer," bevestigt Steenvoorden.

De economische oorzaken voor maatschappelijk pessimisme liggen in economische recessie en werkloosheid. Uit Steenvoordens onderzoek blijkt dat de politieke oorzaken vooral de verschillen in maatschappelijk pessimisme *tussen* EU-landen verklaren. De economische oorzaken verklaren juist de groeipercentages in het maatschappelijk pessimisme *binnen* de afzonderlijke EU-landen.

De gevolgen van maatschappelijk pessimisme

1. Stemmen op populistisch radicaal rechtse partijen

Hoewel populisme niet per definitie politiek rechts is, is een van de gevolgen van maatschappelijk pessimisme wel het uitbrengen van een stem op een radicaal rechtse partij, veel meer dan op een links-populistische partij. Het stemgedrag van maatschappelijk pessimisten is in negen Europese landen onderzocht. [In haar presentatie](#) heeft Steenvoorden dit inzichtelijk gemaakt door het stemgedrag te vertalen naar de bijbehorende Nederlandse partijen. Traditionele verklaringen voor het stemmen op Populistisch Radicaal Rechtse (PRR) partijen zijn:

1. Kiezers zijn “losers of globalisation”
2. Kiezers protesteren tegen de gevestigde politiek (ofwel tegen het politieke systeem ofwel tegen de politieke elite)
3. Kiezers stemmen overeenkomstig hun beleidsvoorkeuren

Steenvoorden voegt een verklaring toe, namelijk nostalgie. Uit haar onderzoek blijkt dat nostalgie gelinkt is aan het pessimisme van kiezers. Het achterom kijken zie je terug in de antwoorden van mensen, die uitspraken doen als “toen Nederland nog Nederland was”. Het verleden heeft voor maatschappelijk pessimisten een gouden gloed. Steenvoorden ziet dat bijvoorbeeld ook bij de aanhang van de Amerikaanse presidentskandidaat Donald Trump en zijn campagneslogan “Make America great again”.

2. Participatie

Een tweede gevolg van maatschappelijk pessimisme is een verandering in hoe burgers participeren in de samenleving. Steenvoorden onderscheidt drie typen participatie: politieke participatie, maatschappelijke participatie en protestparticipatie.

Bij protestparticipatie moeten we denken aan het tekenen van een petitie of het boycotten van een bepaald product.

Pessimisten participeren sowieso minder dan andere groepen en áls ze participeren, beperken ze zich vooral tot protestparticipatie. Aan politieke participatie of maatschappelijke participatie doen ze veel minder.

Aan deze drie typen participatie liggen verschillende wereldbeelden ten grondslag. Politieke participanten staan positief tegenover de politiek en neutraal tegenover de samenleving, maar ze zijn negatief over de medemens. Protestparticipanten daarentegen zijn positief over de medemens, maar negatief over de samenleving en de politiek. Tot slot zijn de maatschappelijke participanten, door Steenvoorden in vergelijking ook

wel de “blijde eien” genoemd, positief over zowel medemens als samenleving en neutraal over de politiek.

3. Identificatie

Het derde en laatste gevolg van maatschappelijk pessimisme is identificatie. Om ergens aan mee te doen, bijvoorbeeld stemmen of vrijwilligerswerk, moet je je verbonden voelen met de *community* of politieke gemeenschap waarbinnen de activiteit plaatsvindt. Steenvoorden onderzocht in hoeverre burgers zich verbonden voelen met hun stad, hun land en de Europese Unie. Hieruit blijkt dat maatschappelijk pessimisten zich sneller afkeren van andere groepen dan optimisten. Als je onzeker bent over de toekomst en de maatschappij, heb je meer behoefte aan houvast. Dit leidt ertoe dat je je minder identificeert met verschillende groepen, maar je juist sterker identificeert met een of twee groepen. Hoe pessimistischer je bent, hoe groter de kans dat je identificatie met verschillende groepen afneemt.

Reële gevolgen

In de praktijk betekent dit, concludeert Steenbergen, dat er onder maatschappelijk pessimisten meer mensen stemmen op radicaal rechtse partijen. Ook zijn er minder vrijwilligers in politieke en maatschappelijke organisaties en vindt er minder identificatie plaats met politieke gemeenschappen. Maar na het een heel college gehad te hebben over pessimisme, sluit Steenvoorden optimistisch af. Haar onderzoek wijst uit dat er van een ‘Hollands humeur’ geen sprake is. Volgens Steenvoorden is dit goed nieuws: “Het geklaag is dus niet zomaar geklaag of een negatieve volksaard, maar heeft reële gronden. We kunnen er dus iets aan doen.”

Als samenleving zouden we meer begrip kunnen opbrengen voor de bezorgde burger, maar de bal ligt vooral bij de politiek, denkt Steenvoorden. Natuurlijk moet de bezorgde burger serieus genomen worden, maar meer dan dat moet de politiek meer visie geven op de toekomst, zorgen voor politieke stabiliteit en minder taken overlaten aan de markt en/of de EU. Met daadkrachtig optreden en het durven staan voor vergezichten kan de politiek de onzekerheid van maatschappelijk pessimisten verminderen.

In het laatste college, op 14 november, zal Tom van der Meer verder ingaan op mogelijke oplossingen voor het wantrouwen ten opzichte van de democratie.

College 4: Naar een moderne democratie – maandag 14 november

In het laatste college van de reeks keek **Tom van der Meer** naar mogelijke oplossingen voor het gebrek aan vertrouwen in de democratie. Hoe kan het anders? Werken andere vormen van democratie?

‘Het probleem ligt niet bij de kiezers, maar in de politieke cultuur’

vrijdag 18 november 2016

Een verkiezingsloterij, het verhogen van de kiesdrempel, het invoeren van referenda: politici, journalisten en publicisten stellen aan de lopende band oplossingen voor om het wantrouwen van burgers in de politiek terug te dringen. Volgens politicoloog Tom van der Meer is dit wantrouwen juist essentieel voor de democratie. Samen met het publiek bekijkt hij in zijn afsluitende college wat de vaak voorgestelde oplossingen daadwerkelijk zouden betekenen voor het vertrouwen in de democratie.

Wat beïnvloedt vertrouwen?

Uit onderzoek is gebleken dat het vertrouwen van mensen in de politiek structureel versterkt wordt door de kwaliteit van het bestuur (oftewel: “pak corruptie altijd hard aan”) en evenredigheid bij verkiezingen. Van der Meer: “Die proportionaliteit maakt het soms misschien lastiger om een land te besturen, maar democratie is niet gericht op een zo efficiënt mogelijk bestuur, maar op stabiliteit en betrokkenheid van inwoners.” Op de middellange termijn zijn zaken als economische prestaties en verkiezingen van invloed op het vertrouwen en op korte termijn schandalen en imagokwesties, waaronder ook rampen zoals 11 september in Amerika.

Schijnoplossing 1: het districtenstelsel

Van der Meer behandelt in zijn college verschillende ‘schijnoplossingen’ die volgens hem mogelijk een probleem oplossen, maar niet dat van het wantrouwen in de politiek. Het invoeren van een districtenstelsel, bijvoorbeeld, zou de evenredigheid van ons systeem aantasten en dus het vertrouwen. “Als in 2012 bij de Tweede Kamerverkiezingen een districtenstelsel was gehanteerd bestond Nederland alleen uit VVD en PvdA-districten. Er zouden dan geen andere partijen meer zijn via welke kiezers hun onvrede zouden kunnen kanaliseren.”

Schijnoplossing 2: de kiesdrempel

Een andere veelgehoorde oplossing, het opwerpen van een kiesdrempel, maakt Nederland evenmin bestuurbaarder. “Het zou pas effect hebben bij een kiesdrempel van 10%, oftewel 15 zetels, vergelijkbaar met de kiesdrempel in Turkije. Het aantal afsplitsingen zal er ook niet door afnemen. Afsplitsen is sowieso een irrationele actie, want vaak kansloos. Dus ook bij een hogere kiesdrempel zal dat blijven gebeuren.” En het belangrijkste gezien het onderwerp van dit college: het vertrouwen zal er niet door groeien, want een kiesdrempel schaadt de evenredigheid die zo belangrijk is voor het vertrouwen in de politiek.

Schijnoplossing 3: het referendum

Het invoeren of organiseren van meer referenda heeft bij elkaar opgeteld een neutraal effect op het vertrouwen van de burger. “De mogelijkheid tot het organiseren van een referendum stimuleert het vertrouwen enigszins, maar vaak ondermijnt een daadwerkelijk referendum dat gestegen vertrouwen weer omdat het vaak een correctieve uitkomst heeft, die als het ware zegt: ‘de politiek zat ernaast’. Bovendien is het vooral belangrijk wat de politiek vervolgens met het signaal doet.”

Schijnoplossing 4: de verkiezingsloterij

De laatste schijnoplossing die Van der Meer behandelt is het idee van een verkiezingsloterij: per periode worden willekeurige mensen ingeloot om zich politiek in te zetten. “Het voordeel hiervan is dat je letterlijk burgerparticipatie krijgt, maar de samenleving wordt zo niet per se beter vertegenwoordigd. Vaak blijkt dat slechts 5 tot 10% van de uitverkorenen daadwerkelijk de handschoen oppakt en de politieke arena betreedt. Die groep bestaat voornamelijk uit hoogopgeleide, blanke mannen van middelbare leeftijd. Niets nieuws onder de zon dus.”

Het echte probleem en mogelijke oplossingen

Wat werkt er dan wel volgens Van der Meer? “Politisering in plaats van technocratisering. Politiek is geen vies woord, mensen willen graag iets te kiezen hebben en horen graag de verschillen tussen partijen. Om die reden is Van der Meer ook voorstander van stembusakkoorden en minderheidsregeringen. Stembusakkoorden, waarbij partijen voorafgaand aan de verkiezingen de handen ineen slaan en samen optrekken, voorkomen dat kiezers alleen strategisch gaan stemmen en zo slechts twee partijen groot maken. Een minderheidsregering zorgt er ook voor dat er veel oppositie overblijft. Dat biedt meer mogelijkheden om de regering bij te sturen.

Vrij vertaald naar de Amerikaanse politoloog Schattschneider concludeert Van der Meer dat het vooral belangrijk is dat er iets te kiezen valt: “Als er geen competitie in het systeem zit is het volk machteloos. Het probleem ligt volgens mij niet bij de kiezers, maar, als het al ergens ligt, eerder in de politieke cultuur en daar kunnen we iets aan veranderen.”

- **Afsluitende avond**

Op maandag 30 januari 2017 heeft ProDemos een afsluitende avond van de collegereeks ‘Gezond wantrouwen’ georganiseerd. Tijdens deze avond spraken politiek filosoof **Sjaak Koenis** en politoloog en publicist **Tom van der Meer** met het publiek over hun kijk op de staat van de democratie. De avond werd gemodereerd door **Astrid Feiter** (journalist en eigenaar **Bureau Mevrouw de Voorzitter**). Bekijk de video van deze avond [hier](#).

Wilt u meer weten over de inhoud van deze collegereeks? Neem dan contact op met [Tim van Lieshout](#).